

Stucwerk van Johan Bernhard Logeman (1748-1814)

Johan de Haan

Een brief uit 1775

In het archief van de Groninger stadssecretarie is het 18e-eeuwse *Octrooiboek* te vinden¹. In dit boek staan alle octrooien (alleenrechten) opgetekend die van de jaren 1737 tot 1796 door de Groninger stadsregering aan ambachtslieden werden verleend. Meer dan een opsomming van de verleende octrooien en de namen van de aanvragers biedt het Groninger boek niet; de verzoekschriften van de aanvragers zijn alle verloren gegaan. Op één uitzondering na: een in 1775 in zwierige letters geschreven brief, die als losse bijlage meer dan twee eeuwen achterin het boek bleef liggen en volgens de aanhef gericht was aan de *Heeren Borgemeesteren en Raad in Groningen*.

In de eerste zin van de brief presenteert de schrijver zich *met de allerdiepsten Eerbied* aan de adressanten: *Johan Bernhard Logeman* geboortig van *Waardenburg* in 't *Graafschap Oldenburg*, om meteen daarna te vermelden “*hoe dat hij zedert 9 Jaaren by de Voornaamste Meesters in Holland het Stukadooren of gipsen had geleerd*”. Logeman was dus een stucwerker, iemand die van stuc – een snel hardend mengsel van gips, marmerpoeder en lijmwater – wand- en plafonddecoraties kon maken.

In zijn brief ontvouwde Logeman zijn plannen: hij wilde zich in de stad Groningen als stucwerker vestigen en gezien de financiële risico's vroeg hij om het *uitsluitend regt* op het vervaardigen van stucwerk in de stad Groningen en de stadsjurisdicties. Burgemeesters en raadsleden waren Logeman goed gezind en lieten in het *Octrooiboek* de bepaling opnemen dat de stucwerker voor een periode van twintig jaar het alleenrecht op de vervaardiging van stucwerk kreeg, “*verbiedende alle en een iegelijk, om geduurende gemelten tijd meer genoemde werk alhier te verrigten*”². Overigens had het octrooi alleen op de aanbodzijde van de markt voor stucwerk betrekking: particulieren die een stucwerker uit een andere provincie wilden laten overkomen, waren hierin geheel vrij.

Stucwerk in Nederland

In het beeld dat wij hebben van het 18e-eeuwse Nederlandse interieur neemt stucwerk een belangrijke plaats in. Het materiaal werd ook in de 17e eeuw al in ons land toegepast, maar werd pas in de 18e eeuw onder invloed van de Franse interieurkunst echt populair³. In menig deftig huis werden in deze periode de balkenzolderingen weggewerkt achter gladde stucplafonds met sierlijke ornamenten en gangen en trappenhuizen met decoratief stucwerk verlevendigd.

1. RHC Groninger Archieven, Archief Secretarie stadsbestuur Groningen, inventarisnr. 542, *Octrooiboek* 1737-1796.

2. Ibidem, fol. 20v.

3. Fock 2001, 91.

Veel van de stucwerkers die in de 17e en de 18e eeuw in Nederland werkzaam waren, kwamen uit Italië; sommigen hadden een Duitse of Zwitserse achtergrond. Aanvankelijk waren deze stucwerkers ambulant en hadden ze geen vaste vestigingsplaats. In de eerste helft van de 18e eeuw kozen echter steeds meer stucwerkers een vaste woonplaats in Nederland⁴.

Afb. 1. Schoorsteenboezemdecoratie in het klooster van Ter Apel, circa 1750.
Foto: Johan de Haan.

In vergelijking met de rest van Nederland zijn stad en provincie Groningen relatief arm aan 18e-eeuws stucwerk⁵. Vooral voor de eerste drie kwarten van die eeuw is de lijst beperkt. We kunnen in dit verband onder meer noemen de uit 1723 daterende vestibule van het huis Ossenmarkt 5, plafonds in het naburige Sichtermanhuis uit de jaren 1740 en 1760 en de zoldering van de in 1754 gereali-seerde zittingzaal van het voormalige rechtbankgebouw aan de Oude Boteringestraat. In de provincie kennen we onder andere de enigszins onbeholpen uitgevoerde schoorsteenboezem in het klooster van Ter Apel (afb. 1).

Hoewel het nodige stucwerk in Groningen verdwenen is, is de situatie van schaarste historisch bepaald: Logeman schreef in 1775 dat er in Groningen *Zedert ondenkelijke tijden* geen stucwerkers gevestigd waren geweest. Uit stukken uit de eerste helft van de 18e eeuw is slechts de naam van één in Groningen werkzame stucwerker bekend, die van de Italiaan Joseph Cornacius. We kennen zijn naam omdat hij in 1738 tijdens zijn verblijf in Groningen overleed en een inventaris van zijn goederen werd opgemaakt⁶.

4. Jager en Fock 1984, passim.

5. Zie ook Freling 1996², 265-328.

6. RHC Groninger Archieven, Rechterlijke Archieven (RA) III g, 9 juni 1738.

Johan Bernhard Logeman en zijn gezin in Groningen

Toen Logeman zich in 1775 in de stad vestigde, was hij nog maar 26 jaar oud⁷. Al twee jaar na zijn komst was hij in staat een huis aan de oostzijde van de Pelsterstraat te kopen, waarvoor hij 1500 gulden neer moest tellen⁸. Logeman vestigde zich in dit huis met zijn vrouw Clara Sagemans, met wie hij het jaar daarvoor in Amsterdam was getrouwd⁹. Het gezinsleven van Johan Bernhard en Clara kende moeilijke momenten. Van de elf kinderen die het echtpaar zou krijgen, overleden in 1784 met tussenpozen van enkele maanden er drie, gevolgd door nog eens vier kinderen in de jaren 1789, 1790 en 1797¹⁰. De jonggestorvenen vonden een rustplaats in de lutherse kerk in de Haddingestraat, waarvan Logeman diaken en later ouderling was.

Logemans werk

Logeman was naar eigen zeggen negen jaar in de leer geweest bij de *voornaamste meesters in Holland*. Gedurende deze leerperiode, die van 1765 tot 1775 gelopen moet hebben, was de vormentaal van het rococo in de mode: zwierige, asymmetrische decoraties zetten de toon. Toch is in Logemans werk de invloed van het rococo nauwelijks terug te vinden; zijn werk volgt de mode van het strakere neoclassicisme, waarin de motieven van de Klassieke Oudheid weer werden ontdekt en toegepast.

Van werk uit de vroegste periode van Logeman in Groningen is het maar deels bewaard gebleven stucwerk in het Drostenhuis in Assen (nu onderdeel van

Afb. 2. Detail van de stucdecoratie in het Drostenhuis te Assen (1775-1780). Foto: Johan de Haan.

7. Logeman was op 9 oktober 1748 in het Duitse Oberlethe geboren als zoon van Berend Logeman(n) en (Anna) Gesche Oltmanns; vriendelijke mededeling R. Logemann te 's-Gravenhage.
8. RHC Groninger Archieven, RA III x 173, fol. 16.
9. RHC Groninger Archieven, Doop- en Trouwboeken Groningen.
10. RHC Groninger Archieven, Archief Evangelisch-lutherse gemeente Groningen, Begraafboek.

het Drents Museum) een voorbeeld (afb. 2)¹¹. In juli 1775 werd Logeman door de Landschap Drenthe benaderd om het stucwerk te verzorgen voor dit nieuwe huis dat als residentie voor de drost, de hoogste gezagsdrager in Drenthe, zou gaan dienen. Uit de declaraties die Logeman indiende bij de Drentse ontvanger-generaal, blijkt dat hij tot 1780 in totaal bijna 2500 gulden aan loon- en materiaalkosten ontving, een fors bedrag in die tijd¹².

Een minder kostbare affaire dan het stucwerk in Assen waren de decoraties die Logeman in de jaren 1782 en 1783 voor een bedrag van 440 gulden aanbracht

Afb. 3. In stuc uitgevoerde 'trofee' in de gang van het huis Vismarkt 56 (1782-1783).
Foto: Johan de Haan.

in het huis Vismarkt 56 in Groningen. We kennen de hoogte van dit bedrag dankzij stukken uit het archief van het nedergericht, die ons ook inlichten over de conflicten die rond deze decoraties ontstonden tussen Logeman en zijn opdrachtgever, Jacobus Fruytier¹³. Fruytier was namelijk niet tevreden over Logemans tempo en wilde veranderingen aan reeds voltooide delen van de decoratie die hij met zijn degen aan stukken sloeg. Uiteindelijk liet Fruytier Logeman niet meer binnen en zou kalk uit Logemans werkvoorraad door toedoen van Fruytier tot metselspecie zijn verwerkt. Logeman stapte naar de rechter, die bepaalde dat de stucwerker zijn werkzaamheden tegen de aanneemsom mocht afmaken maar dat zijn eis tot schadeloosstelling niet werd ingewilligd. Het resultaat van Logemans inspanningen is nog altijd in het huis te bewonderen. De gang, de voorka-

11. Dit stucwerk is te vinden in de nog bestaande gang en het trappenhuis. Zie ook: De Haan 2004.

12. Drents Archief, Oude Statenarchieven, inventarisnr. 1775, rekeningen van de ontvanger der contributiën, 1778, bijlage met rekeningen van de bouw van het Drostenhuis.

13. RHC Groninger Archieven, RA III j 7, fol. 1v. e.v.

mer en de middenkamer (waar het 18e-eeuwse plafond in 2005 na verwijdering van een systeemplafond weer tevoorschijn kwam), ademen daardoor nog steeds de sfeer van de 18e eeuw. Vooral de vier grote ‘trofeeën’ in de gang, die in de 20e eeuw in zuurstokkleuren geschilderd werden, zijn echte blikvangers (afb. 3).

Afb. 4. Hal in de Fraeylemaborg in Slochteren, vermoedelijk circa 1786.
Foto: Groninger Borgen Stichting, Groningen.

Veel van de motieven die Logeman in Vismarkt 56 toepaste, zijn terug te vinden in de stucdecoratie van de hal en de grote en kleine zaal van de Fraeylemaborg in Slochteren (afb. 4). Hoewel de archiefstukken in het huisarchief van Fraeylema (nog) niet toegankelijk zijn en dus niet met zekerheid kan worden gezegd dat Logeman deze decoraties vervaardigde, is een toeschrijving niet te gewaagd. De decoraties werden gemaakt in opdracht van Hendrik de Sandra Veldtman, die de Fraeylemaborg in 1781 had gekocht. Waarschijnlijk dateren ze van na 1786, het jaar waarin de borgheer met Adelgunda Christina Wolthers in het huwelijk trad; beider initialen zijn in de versiering verwerkt. Net als in de gang van Vismarkt 56 vormen vier grote ‘trofeeën’ het focuspunt van de decoratie in de hal. Boven de doorgangen naar de zijruimten zijn fraaie vazen aangebracht.

Afb. 5. Plafondrozet in een huis aan de Marktstraat, circa 1790. Foto: Johan de Haan.

Afb. 6. Schoorsteenboezemdecoratie in een huis aan de Marktstraat, circa 1790.
Foto: Johan de Haan.

Er bestaan ook sterke overeenkomsten tussen het stucwerk in de rechtervoorkamer van een huis aan de Marktstraat in Groningen en de raadzaal van het stadhuis in het Friese Sloten, waarvoor Logeman in 1791 290 gulden kreeg uitbetaald¹⁴. De decoraties van de schoorsteenboezem en het plafondrozet zijn in beide vertrekken vrijwel gelijk (afb. 5 en 6). Eveneens sterk aan elkaar verwant zijn

Afb. 7. Gestileerd landschapje in de koof van een plafond van een huis aan de Marktstraat, circa 1790.
Foto: Johan de Haan.

14. Gemeentearchief Sloten, inventarisnr. 312: vriendelijke mededeling S. ten Hoeve te Nijland. Zie ook Karstkarel en Terpstra 1988, 50-52. Er zijn aanwijzingen dat ook het stucwerk in het huis aan de Marktstraat uit 1791 dateert; dat jaartal is namelijk aangebracht op de behangsels in de rechtervoorkamer. Zie Jonker e.a. 1997, 87.

de decoratie boven de deur in de Sloter raadzaal en de gestileerde landschapjes in de koof van het plafond in het huis aan de Markstraat (afb. 7). Vergelijkbare landschapjes zijn te vinden in de entreehal van het huis Martinikerkhof 10. In dit huis treffen we ook motieven aan die gelijkenis vertonen met decoraties in Vismarkt 56, zoals medaillons met portretkoppen en siervazen (afb. 8). De plafondrozetten in het huis Martinikerkhof 10 zijn verwant aan motieven op het plafond in de linkervoorkamer van het huis aan de Marktstraat (afb. 9). Het is dus aanneemelijk dat Logeman ook voor het stucwerk in het huis Martinikerkhof 10 verantwoordelijk is. Vergelijkbare motieven zijn te vinden in de 18e-eeuwse stucdecoraties in de huizen Martinikerkhof 11, Noorderhaven 36 en Oosterstraat 40. Deze decoraties zijn echter soberder van uitvoering en in het geval van Oosterstraat 40 zo sterk overschilderd dat toeschrijving aan Logeman (nog) niet mogelijk is.

Afb. 8. In stuc uitgevoerde siervas boven een deur in de achtergang van het huis Martinikerkhof 10, vermoedelijk laatste decennium 18e eeuw. Foto: Johan de Haan.

Afb. 9. Gekoppelde plafondrozetten in de hal van het huis Martinikerkhof 10, vermoedelijk laatste decennium 18e eeuw. Foto: Johan de Haan.

Logemans vertrek uit Groningen

Aan Logemans werkzaamheden in Groningen kwam in 1797 een einde. In april van dat jaar verkochten Logeman en zijn echtgenote hun huis aan de Pelsterstraat voor 2871 gulden¹⁵. Het gezin vertrok naar Emden, waar Logeman in januari het burgerrecht had gekregen¹⁶. Logeman had mogelijk al eerder aan een verhuizing uit Groningen gedacht: daarop wijst een verkoopaankondiging van zijn Groninger huis in 1784¹⁷. Mogelijk was de moeizame handhaving van

15. RHC Groninger Archieven, RA III x 199, fol. 207.

16. Vriendelijke mededeling R. Logemann te 's-Gravenhage.

17. *Groninger Courant*, 30 december 1784.

het octrooi de oorzaak voor zijn vertrek. Hij liet in 1786 in de *Groninger Courant* een advertentie plaatsen waarin hij vakbroeders waarschuwde zich niet (actief) in Groningen aan te bieden¹⁸. De man die verantwoordelijk is voor enkele van de belangrijkste 18e-eeuwse Groninger interieurs, zou tot zijn dood op 20 juni 1814 in Emden blijven wonen en werken.

Literatuur

- Fock, C.W., '1650-1700' in: Fock, C.W. e.a., *Het Nederlandse interieur in beeld 1600-1900*. Zwolle, 2001, 78-179.
- Freling, W.V.J., *Stucwerk in het Nederlandse woonhuis, uit de 17e en 18e eeuw*. Leeuwarden, 1996².
- Haan, J. de, 'De staatsietrap in het Drostenhuis' in: *Drents Museum Journaal* 20 (2004), 2 en 26-28.
- Harten-Boers, H. van, *Fraeylema VerEeuwigd*. Groningen, 1999.
- Histodata Historisch Onderzoeksbureau, *Soo Adriaan Geerts Paap heeft getimmert; een onderzoek naar de geschiedenis van het pand Noorderhaven zuidzijde 34*. Bedum/Groningen, 1995.
- Jager, G.W.M. en C.W. Fock, *Italiaans stucwerk in Den Haag en Leiden 1700-1800*. Leiden, 1984.
- Jonker, B., J. van der Hoeve en R. van Loenen, 'De restauratie van 18e-eeuwse behangselschilderingen in de Marktstraat' in: *Hervonden Stad* 2 (1997), 85-94.
- Karstkarel, P. en R. Terpstra, 'Vestingstad Sloten' in: *Monument van de Maand* 6 (1988).
- Reinstra, A., 'Het Feithhuis te Groningen. Van St. Maartensweem tot Grand Café' in: *Stad en Lande* 4 (1995), 10-15.
- Sluyterman, K., *Huisraad en binnenhuis in Nederland in vroeger eeuwen*. 's-Gravenhage, 1925².

18. *Groninger Courant*, 13 juni 1786.